

Ֆ. Լ. Ս. Ս. Ս. Լ.

ՀԱ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

ԷՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Թարգմ. ռուս. Լ. ԲԱԲԱՅԵԱՆ

Երկրորդ պայգրութիւն

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան «ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ». Կրիլովսկի փող. № 15
1917

342

Լ-23

342

L-23

Ֆ. ԼԱՍՍՍԼ

01 MAR 2010

05 FEB 2007

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

ԷՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Թարգմ. ռուս. լ. ԲԱԲԱՅԵԱՆ

Ներքոյն պատգամիս

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «ԱՇԽԱՏԱՆՈՐ». Կրիլովսկի փող. № 15
1917

3 0 APR 2013

41780. 68

1304

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԷՌԻՔԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Պարոններ.

Նա հրաւեր եմ ստացել ճառ արտասանելու այս յարգելի ժողովում և ընտրել եմ մի նիւթ, որը իբր այժմէութեան շնորհիւ ըստ ինքնեան պէտք է գրաւի ձեր ուշադրութիւնը: Նա պէտք է խօսեմ սահմանադրութեան էութեան մասին:

Պարոններ, առաջուց ասեմ, որ իմ ճառը պէտք է խիստ գիտական լինի: Այնուամենայնիւ, կամ աւելի ճիշտ, հէնց զրա համար էլ ձեզանից ամեն մէկը հարաւորութիւն կունենայ հետեւելու այդ ճառին սկզբից մինչև վերջը և կատարելապէս հասկանալ նրան:

Իսկական գիտականութիւնը, պարոններ, ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մտքի այնպիսի պարզութիւն, որը առաջուց ոչ մի բան չենթադրելով, քայլ առ քայլ բղխում է հէնց ինքն իրենից և հէնց զրա համար էլ անպարտելի ոյժով գրաւում է իւրաքանչիւր ուշադիր խելքը:

Մտքի այդ պարզութիւնը կարիք չի զգում ունկընդիրների կանխակալ որևէ համոզմունքների: Ընդհակառակը, ինչպէս ես ասացի, այդ պարզութիւնը կայանում է ոչ այլ ինչում, եթէ ոչ ամեն մի կանխակալ ենթադրութեան և նախապաշարմունքի բացակայութեան մէջ, ամեն բան իրենից է դուրս բերում և չէ կարողանում տանել կանխակալ համոզմունք:

ներ. ոչ, ունկընդիրները առարկան պէտք է նորից
այնպէս ուսումնասիրեն, իրը թէ նրանք զրա մասին
ոչ մի որոշ կարծիք չեն ունեցել, իրը թէ նրանք նոյն
իսկ այդ առարկայի մասին յաճախ չեն խորհել ու
մտածել: Այդպիսով, նրանք թէկուզ հէնց միայն ու-
սումնասիրութեան ժամանակ, պէտք է հետաճան ա-
ռարկայի մասին կազմած իրենց այն սովորական հա-
կացողութիւնից, որին նրանք արդէն ընտելացել են:

Ուրեմն ես սկսում եմ իմ ճառը հետեւեալ էարցով:
Ինչ է սահմանադրութիւնը և ինչ է նրա էութիւնը:

Այժմ, պարոններ, վաղ առաւօտից մինչև ուշ
գիշերը ամենքն էլ վիճում են սահմանադրութեան մա-
սին: Բոլոր լրագրներում, բոլոր ընկերութիւններում,
բոլոր պանդոկներում միայն սահմանադրութեան մա-
սին են խօսում: Սակայն չնայած դրան, եթէ հարցը
լուրջ դնենք, թէ ինչ է սահմանադրութեան էութիւնը
և թէ ինչ հասկացողութիւն է այդ, այն ժամանակ
բոլորովին վախենում եմ, որ այդպիսի խօսակցու-
թիւններով զրազւած պարոններից շատ քչերը ընդու-
նակ կլինեն հարցին գոհացուցիչ պատասխան տալու:

Շատերը այդ հարցի ժամանակ կարիք են զգում
1850 թ. պրուսական օրէնքների ժողովածուի հատորը
ձեռք բերել և նրանով ծանօթանալ պրուսական սահ-
մանադրութեան հետ:

Բայց դուք իսկոյն կտեսնէք, որ դա իմ հարցի
պատասխանը չէ: Ախր չէ՞ որ այդ հատորի մէջ ամ-
փոփւած է միայն մի որոշ՝ այն է պրուսական սահ-
մանադրութեան առանձնայատուկ բովանդակութիւնը,
հետեալէս և դա չէ կարող պատասխանել այն հար-
ցին, թէ ինչ է սահմանադրութեան էութիւնը ընդ-
հանրապէս և թէ ինչ գաղափար է այդ առհասարակ:
Եթէ այդ հարցը ես տամ իրաւաբանին, նա ինձ

իբրեւ պատասխան, կասի, թէ «սահմանադրութիւնը
այն պայմանադիրն է որ երգումով կապւում է թագա-
ւորի և ժողովուրդի մէջ մի պայմանադիր՝ որը սահմա-
նում է երկրի օրէնսդրութեան և կառավարութեան
հիմնական սկզբունքները»: Կամ, որովհետեւ կան և
հանրապետական սահմանադրութիւններ, իրաւա-
բանն աւելի ընդհանուր որոշումն կը տայ. «Սահմանա-
դրութիւնը մի երկրում յայտարարւած այն հիմնական
օրէնքն է, որ սահմանում է որեւէ ազգի մէջ հանրա-
յին իրաւունքի կազմակերպութիւնը»: Բայց այդ
բոլորը և գրանց ձևական իրաւաբանական որոշումնե-
րը նոյնքան հեռու են իմ հարցի իսկական պատաս-
խանից, որքան և նախկին պատասխանը: Դրանք բո-
լորը ներկայացնում են իբրեւ արտաքին նկարագրու-
թիւն այն բանի թէ ինչպէս է կազմւում սահմանա-
դրութիւնը և ինչ է անում նա, առանց բացատրելու
սակայն, թէ ինչ է սահմանադրութիւնը: Դը-
րանք միայն կլրտերիաներ՝ նշաններ են տալիս, որոնց
շնորհիւ կարելի է արտաքին և իրաւաբանական ձևով
ճանաչել սահմանադրութիւնը: Դրանք բոլորն էլ մեզ
չեն տաւում, թէ ինչ է սահմանադրութեան գաղափարը
և էութիւնը զրա համար էլ այդ բոլոր պատասխաննե-
րը մեզ կատարեալ անգիտութեան մէջ են թողնում
տէն բանի նկատմամբ, թէ լաւ է թէ վատ, հնարաւոր
է թէ անհնարին, հաստատուն է թէ անհաստատ որեւէ
սահմանադրութիւն: Այդ բոլոր բաների մասին մենք
կարող ենք զատել միայն այն ժամանակ, երբ ընդհան-
րապէս գիտենք սահմանադրութեան էութիւնը: Միայն
այն ժամանակ մենք կարող էինք վճել, թէ արդեօք
համապատասխանում է որեւէ սահմանադրութիւն այդ
էութեանը և կամ թէ չէ, ինչպիսի յարաբերութիւն ու-
նի նա գէղի այն: Բայց այդ էութիւնը մեզ բոլորո-

վին չեն բացատրում այդօրինակ իրաւաբանական ար-
աաքին որոշումները, երբէք չեն որոշում սահմանադրու-
թեան էութիւնը, որոշումներ՝ որոնք միեւնոյն ձեռով
կարելի է վերագրել ամեն մի թղթի կտորին, որ ստո-
րագրել է ազգը և նրա թագաւորը, և որը կոչւում է
սահմանադրութիւն, ինչ էլ որ լինի նրա բովանդա-
կութիւնը: Սահմանադրութեան գաղափարն է միայն
ծառայում իբրեւ աղբիւր սահմանադրական ամբողջ
արեւատի և ամբողջ իմաստութեան, որոնք ի-
րանք իրենցից են բղկում, և դուք ինքներդ կհամոզ-
ւէք այդ բանում, երբ մենք կը մօտենանք այդ դա-
գափարին:

Ուրեմն ես կրկին հարց եմ տալիս. ի՞նչ է սահ-
մանադրութիւնը և ի՞նչում է նրա էութիւնը:

Մենք այդ դեռ եւ չգիտենք, մենք դեռ պէտք է
գտնենք պատասխանը: Փնտռենք այդ բանը միասին:

Որպէսզի պատասխանը գտնէք, գիմենք այն
մեթոդին, որին միշտ պէտք է գիմել, երբ ցանկանում
ես որեւէ առարկայի մասին պարզ գաղափար կազմել:
Այդ մեթոդը շատ հասարակ է, պարոններ: Նա կայա-
նում է նրանում, որ որոշելի առարկան մենք համե-
մատում ենք մի ուրիշ՝ նոյնանման առարկայի հետ և
աշխատում ենք, որքան կարելի է, աւելի պարզ և ա-
ւելի ճիշտ ըմբռնել այն տարբերութիւնները, որոնցով
նրանք զանազանւում են միմիանցից:

Ահա իմ մեթոդը և ես այժմ հարց եմ տալիս,
թէ ի՞նչ տարբերութիւն կայ սահմանադրութեան և
օրէնքի մէջ:

Սահմանադրութիւն և օրէնք լատ էութեան նոյն
բաներն են: Սահմանադրութիւնը պէտք է օրէնքի ոյժ
ունենայ, հետեապէս նա պէտք է միեւնոյն ժամանակ և
օրէնք լինի: Բայց սահմանադրութիւնը պէտք է ոչ

միայն օրէնք լինի, այլ մի քիչ էլ աւելի, քան օ-
րէնքն է, հետեապէս և այդտեղ է երկուսի տարբե-
րութիւնը: Հարկւրաւոր փաստեր ապացուցանում են,
որ ճիշտ որ գոյութիւն ունի այդ տարբերութիւնը, և
որ սահմանադրութիւնն աւելի է քան օրէնքն է:

Օրինակի համար դուք վատ բան չէք տեսնում
այն բանի մէջ, երբ նոր օրէնքներ են հրատարակում:
Ընդհակառակը, դուք արդէն գիտէք, որ անհրաժեշտ
է, որ գրեթէ ամեն տարի հրատարակեն շատ կամ
քիչ թւով նոր օրէնքներ: Սակայն չէ կարելի հրատա-
րակել որեւէ նոր օրէնք, չփոխելով դրանով գոյու-
թիւն ունեցող օրինական յարաբերութիւնները: Այն
նոր օրէնքը, որ ոչ մի փոփոխութիւն չէ մտցնում գո-
յութիւն ունեցող օրէնքի կազմի մէջ, բոլորովին ան-
միտ և աւելորդ կլինէր և ամենեին չէր հրատարակ-
ւիլ: Հետեապէս դուք ոչ մի վատ բան չէք տեսնում
օրէնքների փոփոխութեան մէջ, այլ ընդհակառակը, այդ
բանը դուք համարում էք մի նորմալ (բնական) ֆունկ-
ցիա կառավարչական հիմնարկութիւնների կողմից:
Բայց թող մի տեղից դիպչեն սահմանադրութեանը, այն
ժամանակ դուք բարկանում և զայրանում էք, ասելով,
որ դա դատաճանութիւն է մեր սահմանադրութեան
վերաբերմամբ: Ո՞րտեղից ծագեց այդպիսի մի տար-
բերութիւն: Այդ տարբերութիւնը այնքան անհերքելի է,
որ նոյնիսկ մի քանի սահմանադրութիւններում օ-
րէնսդրական ճանապարհով ուղղակի սահմանաւած է,
որ սահմանադրութիւնը բոլորովին չէ կարելի փոխել.
մի քանի ուրիշ սահմանադրութիւններում էլ պարզա-
պէս ասւած է: որ դրանք կարող են փոխել օրէնսդիր
ժողովի ձայների երկու երրորդականով և ոչ թէ հա-
սարակ մեծամասնութեամբ, երրորդ տեսակի սահմա-
նադրութիւնների մէջ ասւած է, որ օրէնսդիր ժողո-

վը նոյնիսկ կառավարչական ուրիշ իշխանութիւններէ հետ միասին չէ կարող փոփոխութիւններ անել սահմանադրութեան մէջ, և եթէ այդպիսի փոփոխութիւն ենթադրուած է, այդ զէպքում երկիրը պէտք է ընտրի յատուկ ad hoc ներկայացուցիչներէ նոր ժողով այդ հարցի որոշման համար:

Այդ բոլոր փաստերը մեզ պարզ ցոյց են տալիս սահմանադրութեան մասին բոլոր ժողովուրդներէ ունեցած ընդհանուր հասկացողութիւնը. այդ հասկացողութիւնը աւելի սուրբ, հաստատուն և անփոփոխ է, քան սովորական օրէնքը:

Այդպիսով ես նորից դառնում եմ իմ նախկին հարցին. ինչո՞վ է տարբերուած սահմանադրութիւնը սովորական օրէնքից:

Այդ հարցին սովորաբար այդպէս են պատասխանում. սահմանադրութիւնը ոչ թէ պարզ օրէնք է, նման ամեն մի օրէնքի, այլ երկրի հիմնական օրէնքը: Շատ կարելի է պարունակել, որ հէնց այդ պատասխանի մէջ, ոչ պարզ ձևով թաքնուած է ճշմարտութիւնը: Բայց ձևը դեռ այնպէս պարզ չէ, և այդպիսի ձևով պատասխանը ոչ մի բանի պէտք չէ: Չէ՞ որ իսկոյն ծագում է մի ուրիշ հարց. ուրեմն ի՞նչպիսի տարբերութիւն կայ օրէնքի և հիմնական օրէնքի մէջ: Նշանակում է, որ մենք մի քայլ անգամ առաջ չգնացինք: Բանից դուրս եկաւ, որ մենք այժմ մի նոր անուն ունենք—«հիմնական օրէնք». բայց այդ անունը մեզ ոչնչով չի օգնիլ, մինչև որ մենք չլմանանք, թէ ի՞նչ տարբերութիւն կայ հիմնական օրէնքի և ամեն մի ուրիշ օրէնքի մէջ:

Փորձենք, թէ արդեօք չենք մօտենալ մեք նպատակին, եթէ վերլուծենք թէ առհասարակ որպիսի հասկացողութիւններ են պարունակուած «հիմնական

օրէնք» անւան մէջ, ուրիշ խօսքով, թէ հիմնական օրէնքը ինչո՞վ պէտք է տարբերուի ուրիշ օրէնքից, որ պէտքի արդարացին իր՝ «հիմնական օրէնքի» անունը:

Հետևապէս հիմնական օրէնքը պէտք է լինի.

ա) Աւելի խոր օրէնք, քան սովորական օրէնքն է. այդ բանի վրայ մասնացոյց է անում «հիմնական» անունը:

բ) Իբրև հիմնական օրէնք, նա պէտք է նաև լինի հիմք միւս օրէնքների. դա նշանակում է, որ հիմնական օրէնքը պէտք է անընդհատ արտայայտի և ուրիշ սովորական օրէնքներում, կազմելով նրանց հիմքը, հետևապէս հիմնական օրէնքը պէտք է գործի և բոլոր միւս սովորական օրէնքներում:

գ) Բայց այն բանը, որ ունի հիմք, չէ կարող քեֆը ուղածի պէս այսպէս կամ այնպէս լինել, նա պէտք է հէնց այնպէս լինի, ինչպէս որ կայ: Հիմքը չէ կարող է հաշուել փոփոխութիւնների հետ: Միայն այն բանը, որը հիմք չունի, կամ միայն պատահական բանը կարող է ոչ միայն այսպէս, այլ և ուրիշ տեսակ լինել: Ընդհանրապէս այն բոլորը, որ ունի հիմք, անհրաժեշտ է, որ այնպէս լինի, ինչպէս որ կայ: Օրինակի համար մոլորակները մի որոշ ուղղութեամբ են շարժւում: Այդ շարժումը կամ որոշուած է որևէ հիմնական պտտմամբ, կամ ոչ մի բանի վրայ չէ հիմնւած: Վերջին զէպքում այդ շարժումը պտտահական է և կարող է ամեն մի բոլոր ուղի տեսակ էլ լինել: Իսկ եթէ նա հիմք ունի, — ընադէտների խօսքերով այդ հիմքը արեգակի ձգողական ոյժն է, այն ժամանակ արդէն յայտնի է, որ արեգակի ձգողական ոյժով, իբրև հիմք, որոշուած և կարգաւորուած է այդ շարժումը այնպէս, որ չէ կարող ուրիշ տեսակ լինել, քան թէ կայ:

Հետեւապէս հիմք հասկացողութեան մէջ կայանում է իրական անհրաժեշտութեան միտքը, այնպիսի գործող ոյժ, որը անհրաժեշտօրէն դարձնում է իր հիմնած մարմինը այնպէս, ինչպէս որ իրականութեան մէջ կայ:

Այսպիսով, եթէ սահմանադրութիւնը կազմում է երկրի հիմնական օրէնքը, ուրեմն նա մի այնպիսի բան է, որ մենք պէտք է աւելի մանրամասն որոշենք, կամ, ինչպէս մենք առ այժմ գտանք, նա մեր գործող ոյժն է, որը երկրում միւս բոլոր օրէնքները և իրաւական հաստատութիւնները անհրաժեշտաբար դարձնում է այն, ինչ որ նրանք իրականութեան մէջ են, այնպէս որ այդ ժամանակից սկսած երկրում չեն կարող հրատարակել ուրիշ օրէնքներ, բացի գրանցից: Այստեղ, պարոններ, մեր առաջ փայլում է լոյսի առաջին ճառագայթը, որը ցրում է խաւարը:

Իայց, պարոններ, կա՞յ արդեօք երկրում մի այնպիսի բան, կա՞յ արդեօք երկրում մի այնպիսի առաջնորդող գործող ոյժ, որը այնպէս ազդէր հրատարակող բոլոր օրէնքների վրայ, որպէսզի նրանք իրենց էութեամբ անհրաժեշտաբար լինէին այն, ինչ որ են:

Օհ, իհարկէ, պարոններ, այդպիսի մի բան կայ և այդ բանը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ուրեմն և հասարակութեան ոյժերի տեղ փոխադարձ յարաբերութիւնները:

Իւրաքանչիւր հասարակութեան մէջ գոյութիւն ունեցող ոյժերի բէյալ փոխադարձ յարաբերութիւնն է հէնց այն ակտիւ գործող պատճառը, որ որոշում է այդ հասարակութեան բոլոր օրէնքները և իրաւական հիմնարկութիւնները այնպէս, որ նրանք իրենց էական գծերով չեն կարող ուրիշ տեսակ լինել, քան ինչպէս գոյութիւն ունին իրականութեան մէջ:

Շտապում եմ այդ բանը պարզաբանել մի կոնկրետ օրինակով:

Պարոններ, ձեզ յայտնի է, որ Պրուսիայում օրէնքի ոյժ ունի միայն այն, ինչ որ հրատարակած է օրէնքների ժողովածուի մէջ: Օրէնքների ժողովածուն տալում է Դիկէրի արքունական նշանաւոր տպարանում: Այդ օրէնքների բնագրները պահւում են պետական որոշ արխիւներում, իսկ օրէնքների տպագրւած ժողովածուները ուրիշ արխիւներում, գրադարաններում և պահեստներում:

Ենթադրենք, որ պատահում է մի այնպիսի սարսափելի հրդեհ, որպիսին պատահեց Համբուրգում, և որ այդ հրդեհի ժամանակ այրւում են բոլոր այդ պետական արխիւները, գրադարանները, պահեստները և Դիկէրի արքունական տպարանը. ենթադրենք, որ հանգամանքների տարօրինակ պատահմունքով միևնոյն հրդեհը տեղի է ունենում և պետութեան միւս քաղաքներում, որ այրւում են մինչև անգամ մասնաւոր գրադարանները, որտեղ կային օրէնքների ժողովածուները, այնպէս որ ամբողջ Պրուսիայում պաշտօնապէս և ոչ մի օրէնք չէ մնում:

Այդպիսով երկիրը կը զրկէր իր բոլոր օրէնքներից և այդ երկրին ուրիշ բան չէր մնալ անելու, եթէ ոչ զիմելու նոր օրէնքներ կազմելուն:

Այժմ, պարոններ, ի՞նչ էք կարծում: Կարելի է կը լինէր այդ դէպքում կամայականութեամբ նոր օրէնքներ ստեղծել, ով ինչ ցանկանար: Տեսնենք:

Ենթադրենք, թէ դուք կասէիք, որ օրէնքները ոչնչացել են, նոր օրէնքներ կազմենք և գրանով թաղաւորական իշխանութեանը չտանք այն դիրքը, ինչ որ նա մինչև այդ ժամանակը ունէր կամ նոյնիսկ բոլորովին զրկենք նրան այդ իշխանութիւնից:

Թագաւորը զրան ամենայն հանգստութեամբ կը պատասխանէր, որ օրէնքները ոչնչացան, բայց զրանից ինչ է հետևում: Զօրքը իրականապէս ինձ է հպատակւում. նա գնում է այնտեղ, որտեղ ես եմ պատուիրում. իրականապէս զինանոցների և զօրանոցների հրամանատարները իր հրամանով կտան թնդանօթներ և արտիլերիան նրանց հետ կշարժւի դէպի փողոց: Հիմնւելով այդ իրական ոյժի վրայ, ես չեմ համբերի, որ դուք դաւաճանէք այն զիրքին, ինչ որ ես ունեմ:

Պարոններ, դուք արդէն տեսնում էք, որ քաղաւար, որին հպատակւում են զօրքերն և թնդանօթները, սահմանադրութեան մի մասն է կազմում:

Կամ, ենթադրենք, դուք կասէիք, որ մենք 18 միլիօն պրուսացիներ ենք: Այդ 18 միլիօն պրուսացիների մէջ խոշոր ազնւական կալւածատէրները մի աննշան մասն են կազմում: Մենք չենք հասկանում, թէ ինչո՞ւ ազնւականների այդ աննշան մասն էլ պէտք է նոյն ազդեցութիւնը ունենայ, որքան բոլոր 18 միլիօն բնակիչները. նրանք կազմում են ազնւականների պալատ և քննում են ամբողջ ազգից քնտրւած պատգամաւորների վճիռները և մերժում են այդ վճիռներից նրանք, որոնք իրենց մէջ որևէ գործնական բան են պարունակում: Ենթադրենք որ դուք ուրիշ տեսակ կպատճառաբանէիք և կասէիք. մենք բոլորս «ազնւականներ» ենք և չենք ցանկանում ազնւականների առանձին ժողով:

Կասկած չկայ, ի հարկէ, որ խոշոր ազնւական կալւածատէրները չէին կարող իրենց գիւղացիներին ձեր դէմ դուրս բերել: Ընդհակառակը, նրանք ամենայն հաւանականութեամբ լուրջ միջոցների կգիմէին իրենց գիւղացիների բարկութիւնից իրենց ազատելու:

Բայց խոշոր ազնւական կալւածատէրները մեծ ազդեցութիւն ունեն արքունիքում և թագաւորի մօտ, և այդ ազդեցութեան շնորհիւ կարող էին իրենց պաշտպանութեան համար զօրքեր և թնդանօթներ ուղարկել այնպիսի յարմարութեամբ, կարծես թէ այդ ոյժը գտնւում է իրենց անմիջական կարգադրութեան ներքոյ:

Ուրեմն, պարոններ, տեսնում էք, որ ազնւականութիւնը, որ ազդեցութիւն ունի թագաւորի և արքունիքի վրայ, սահմանադրութեան մի մասն է կազմում:

Կամ ենթադրենք հակառակ դէպքը, որ թագաւորը և ազնւականութիւնը համաձայնել և ցանկանում են վերահաստատել միջնադարեան համքարական կազմակերպութիւնը և այն էլ ոչ միայն մանր արհեստներում, — այդպիսի մասնակի փորձ իսկապէս մի քանի տարի առաջ կատարւել է, — այլ և այնպիսի ծաւալով, ինչպիսի ծաւալով նա գոյութիւն ունէր միջին դարերում, այսինքն ամբողջ հասարակական արդիւնաբերութեան, մէջ, հետևապէս և խոշոր գործարանական արդիւնաբերութեան, մեքենայական արդիւնագործութեան մէջ: Պարոններ, ձեզ յայտնի է, որ միջնադարեան համքարական կազմակերպութեան ժամանակ անհնարին էին խոշոր կապիտալը, խոշոր գործարանական արդիւնաբերութիւնը և մեքենայական արդիւնագործութիւնը: Այդ կազմակերպութեան ժամանակ գոյութիւն ունէին այնպիսի օրէնքներ, որոնք աշխատանքի ձեւերի մէջ ամենուրեք սահմանափակումներ էին մտցնում, նոյն իսկ ամենամօտ և միմեանց նման ձեւերի մէջ, այնպէս որ ոչ մի արդիւնաբերող իրաւունք չուներ երկու այդպիսի ձեւեր միացնել: Ծեփողը չէր կարող ձեղքեր ծեփելու, դարբինները անվերջ վէճեր ունէին փականա-

գործներէ հետ իրենց արհեստների սահմանների վերաբերմամբ. պատաստագործը իրաւունք չունէր ներկարարի գործ վերցնել: Բացի դրանից համընթացական կազմակերպութեան ժամանակ օրէնքներով ճիշտ որոշւած էին իւրաքանչիւր արդիւնաբերութեան չափը և սահմանները, և իւրաքանչիւր քաղաքում ամեն արհեստի մէջ վարպետը իր տրամադրութեան ներքոյ կարող էր ունենալ օրէնքով որոշւած բանւորական ոյժերի հաւասար թիւ:

Դուք տեսնում էք, որ հէնց այդ երկու պատճառների շնորհիւ էր, որ խոշոր արդիւնաբերութիւնը, մեքենաների սխտեմով արդիւնաբերութիւնը մէկ օր անգամ չէր կարող գոյութիւն ունենալ համընթացական օրէնսդրութեան ժամանակ: Խոշոր արդիւնաբերութեան համար անհրաժեշտ են. ա) աշխատանքի դանադան ձիւղերի միացումը խոշոր կապիտալիստի ձեռքում, բ) մասսայական արդիւնաբերութիւն և ազատ մրցակցութիւն, ուրիշ խօսքով անսահման չափով բանւորական ոյժեր ունենալու յարմարութիւն:

Ի՞նչ դուրս կը գար, եթէ այնուամենայնիւ այժմ ձեռնարկէին մտցնել համընթացական օրէնսդրութիւնը:

Պարոնայք Բօրդիգը, Էդէլսը և բամբակի, մետաքսի և ուրիշ միւս խոշոր գործարանատէրները կը փակէին իրենց գործարանները և կարձակէին իրենց բանւորներին. մինչև անգամ երկաթուղիների վարչութիւնը նոյնը կանէր. արհեստաւոր վարպետներից շատերը կարձակէին իրենց քեարզաներին (աշակերտներին). ժողովրդի այդ ահագին մասսան կը նետուէր փողոցները և կը պահանջէր հաց ու աշխատանք. նրա կողմը կը բռնէր խոշոր բուրժուազիան, ոգևորելով նրան իր ազգեցութեամբ, խրախուսելով իր ոյժով,

պաշտպանելով փողով և կը բռնուէր կռիւ, որի յաղթանակը չէր կարող գօրծի կողմը մնալ:

Այդպիսով, պարոններ, դուք տեսնում էք, որ Բօրդիգը, Էդէլսը և ընդհանրապէս խոշոր արդիւնաբերողները կազմում են սահմանադրութեան մի մասը:

Ենթադրենք այժմ մի այնպիսի դէպք, որ կառավարութիւնը ցանկանում է դիմել մի այնպիսի միջոցի, որ վճռականապէս խախտում է խոշոր բանկիրների շահերը, և ենթադրենք, որ պետական բանկը չպէտք է ծառայի խոշոր բանկիրներին և կապիտալիստներին, որոնք առանց այդ էլ օգտւում են բոլոր փողերով և վարկով, և որոնք այժմ մենակ կարող են իրենց ստորադրութեամբ բանկից փողեր ստանալ և վարկ ունենալ: Պետական բանկը չպէտք է աւելի ևս թեթեւացնի դրանց համար բանկային վարկը, այլ պէտք է ծառայի ուրիշ նպատակի՝ այն է աղքատ և միջին կարողութեան տէր մարդկանց համար մատչելի դարձնել բանկային վարկը, դրա համար էլ այդ վարկը պէտք է կազմակերպել այնպէս, որ նա տայ այդ արդիւնքը: Իրադրոծելի է այդ, պարոններ:

Ճիշտ է, պարոններ, որ դա ապստամբութիւն չէր առաջացնի: Ստեղծանք ներկայ կառավարութեան համար այդ բանը անկարելի կլինէր:

Պարոններ, կառավարութիւնը երբեմն կարիք է զգում զրամական այնպիսի ահագին միջոցների, որոնք նա չէ կամենում իբրև հարկեր հաւաքելու: Այդպիսի դէպքերում նա սկսում է ուտել իր ապագայ միջոցները, այսինքն փոխառութիւններ է անում և նրանց փոխարէն տալիս է պետական թղթեր: Դրա համար նրան հարկաւոր են բանկիրներ: Ճշմարիտ է, ժամանակի ընթացքում պետական թղթերի մեծ մասը նորից անցնում է ազգի հարուստ դասակարգի և մանր կա-

պիտալիստներն ձեռքը, բայց դրա համար ժամանակ է պէտք, յաճախ երկար ժամանակ: Իսկ կառավարութեանը շուտով փող է հարկաւոր միանգամից կամ կարճ ժամանակամիջոցում: Հէնց դրա համար էլ հարկաւոր են միջնորդներ, որպէսզի նրան տան ամբողջ գումարը և յանձն առնեն այն պետական թղթերից ստացւած շահի հաւաքելը, որ նրանք մաս-մաս տարածում են հասարակութեան մէջ, և այդ միջոցով շահում են բօրսայում թղթերի կուրսը արհեստական կերպով բարձրացնելով: Այդ միջնորդները խոշոր բանկիրներն են և դրա համար էլ կառավարութիւնը չէ կարող նրանց հետ վէճի բռնել:

Այդպիսով, պարոններ, դուք տեսնում էք, որ Մենդելսոն և Շրիկէր բանկիրները՝ և ընդհանրապէս բոլորն սահմանադրութեան մի մասն է կազմում:

Կամ վերցնենք մի ուրիշ դէպք. ենթադրենք, որ կառավարութիւնը մտածել է մի այնպիսի քրէական օրէնք հրատարակել, չինականի նման, որ գողութիւն արած որդու փոխարէն պատժում են նրա հօրը: Այդ հնարքը ընթացք չէր ստանալ, որովհետեւ դա չափազանց կհակասէր մեր կուրտուրայի մակերևոյթին և հասարակական խղճին: Բոլոր աստիճանաւորները, նոյն իսկ գաղտնի խորհրդականները կզարմանային և հէնց իրենք ազնականների պալատի անդամները դատաւարտելի կդառնէին այդ օրէնքը: Հետևապէս, պարոններ, դուք տեսնում էք, որ յայտնի սահմաններում հասարակական խեղճը եւ կուրտուրայի մակերևոյթը նոյնպէս սահմանադրութեան մասերն են կազմում:

Կամ ենթադրենք, որ կառավարութիւնը վճռել է բաւարարութիւն տալ ազնականութեանը, բանկիրներին, խոշոր արդիւնաբերողներին և խոշոր կապիտալիստներին. իսկ դրա փոխարէն քաղաքական աղատու-

թիւնից զրկել մանր բուրժուազիային և բանւորներին: Հնարաւոր է այդ, պարոններ: Ո՛չ, այդ բանը չէր յաջողել, եթէ նոյն իսկ այդ նպատակով միանային թագաւորը, ազնականութիւնը և ամբողջ խոշոր արդիւնաբերութիւնը: Այն ժամանակ դուք կտէք, ոչ, լաւ է մեղ սպանեն, քան թէ մենք հանդուրժենք այդ բանւորները այն ժամանակ դուրս կդան փողոցները և իրենք առանց Բօրզիպների և Էգեկաների կփակեն գործարանները. ամբողջ մանր բուրժուազիան նրանց օգնութեան կըզայ և որովհետեւ դժւար կլինէր նրանց միացեալ դիմադրութիւնը յաղթելու: Այսպիսով պարոններ, դուք տեսնում էք, որ որոշ ծայրահեղ դէպքերում դուք յոյսով ել սահմանադրութեան մի մասն եմ կազմում:

Ուրեմն, պարոններ, դուք պիտի արդէն հասկացաք, թէ ի՞նչ է երկրի սահմանադրութիւնը. դա մի որեւէ երկրում գոյութիւն ունեցող ոյժերի բնալ փոխադարձ յարաբերութիւնն է:

Իսկ ի՞նչ է այդ բանը, որ սովորաբար սահմանադրութիւն է կոչւում: Ի՞նչ է իրաւական սահմանադրութիւնը: Պարոններ, այժմ դուք ինքներդ կտեսնէք, թէ ի՞նչ բան է այդ:

Ոյժերի այդ բնալ փոխադարձ յարաբերութիւնները գրւում են թղթի վրայ, որոշւում են գրաւոր կերպով և հէնց որ գրւեցին թղթի վրայ, նրանք արդէն ոչ միայն ոյժերի իրաւական փոխադարձ յարաբերութիւններ են, այլ և իրաւունքներ, իրաւական հիմնարկութիւններ, և ով չէ հնազանդում նրանց, պատժի է ենթարկւում:

Այդպիսով, պարոններ, այժմ ձեզ համար պարզ է, թէ ի՞նչպէս է իրականանում ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւնների գրաւոր յայտարարու-

թիւնը, որը դարձնում է նրանց իրաւական փոխադարձ յարաբերութիւններ:

Ի հարկէ չեն գրում, որ պ. Բօրլիզը կազմում է սահմանադրութեան մի մասը, պ Մենդելսօնը սահմանադրութեան մի մասն է և այլն և այլն, այդ բոլորը արտայայտում են շատ աւելի պարզ ձևով:

Օրինակի համար, եթէ ուզում են հաստատել, որ խոշոր արդիւնաբերողների և խոշոր կապիտալիստների փոքրամասնութիւնը միապետութեան մէջ նոյնքան իշխանութիւն ունի, որքան բոլոր քաղաքացիները, բանւորները և գիւղացիները միասին վերցրած, այն ժամանակ այդ բանը ուղղակի և բացօթէնք, օրինակի համար նման 1849 թ. հրատարակած եռաստիճան ընտրողական օրէնքին, որը ամբողջ երկրը բաժանում է ընտրողների երեք դասակարգերի, համաձայն իրենց վճարած տուրքերի չափի, որոշում է նրանց կապիտալի քանակով:

Պարոններ, 1849 թ. այդ եռաստիճան ընտրողական օրէնքի հրատարակութիւնից յետոյ, կառավարութեան կազմած պաշտօնական ցուցակների համաձայն ամբողջ Պրուսիայում կային 3,255,600 համայնական ընտրողներ, որոնք բաժանւում էին երեք դասակարգերի, հետեւեալ ձևով.

Առաջին ընտրողական դասակարգին ամբողջ Պրուսիայում պատկանում էին 153,808 ընտրողներ.
Երկրորդ դասակարգին 409,945 »
Երրորդ » 2,691,950 »

Պարոններ, կրկնում եմ, որ վերոյիշեալ թւերը վերցրած են պաշտօնական ցուցակներից:

Դրանից դուք տեսնում էք, որ Պրուսիայում 153,808 շատ հարուստ մարդիկ քաղաքական նոյնքան

իշխանութիւն ունին, որքան 2,691,950 քաղաքացիներ, գիւղացիներ և բանւորներ: Յետոյ այդ 153,808 շատ հարուստ մարդիկ և 409,945 միջակ հարուստ մարդիկ ունին երկու անգամ աւելի քաղաքական իշխանութիւն, քան թէ աղքի միւս բոլոր դասակարգերը միասին վերցրած, այնպէս որ 153,808 շատ հարուստ և 409,945 երկրորդ դասակարգին պատկանող ընտրողների կէսը արդէն աւելի շատ քաղաքական իշխանութիւն ունեն, քան թէ երկրորդ դասակարգի միջակ հարուստ միւս կէսը և երրորդ դասակարգի 2,691,950 հոգի միասին վերցրած:

Դրանից դուք տեսնում էք, պարոններ, որ հետեւեալը բոլորովին միևնոյնն է դուրս գալիս, ինչպէս եթէ սահմանադրութեան մէջ ուղղակի գրէին հետեւեալ քաղաքավարի խօսքերը. հարուստը 17 անգամ աւելի շատ քաղաքական իշխանութիւն պէտք է ունենայ, քան միւս քաղաքացին, կամ այնքան, որքան 17 ուրիշ քաղաքացին:

Այդ եռաստիճան ընտրողական օրէնքը հրատարակելուց առաջ մեզ մօտ գոյութիւն ունէր 1848 թ. ապրիլի 8-ի օրէնքով մտցրած ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը, որը իւրաքանչիւր քաղաքացու համար, լինէր նա հարուստ կամ աղքատ, ընդունում էր միատեսակ ընտրողական իրաւունք և միատեսակ քաղաքական իշխանութիւն, միատեսակ իրաւունք տէրութեան կամքը և նպատակը որոշելուն մասնակցելու համար: Այդ բանը, պարոններ, ինչպէս տեսնում էք հաստատում է վերեւում ասածը՝ այն է, որ հեշտ է ձեզանից, քաղաքացիներիցը և բանւորներից խել ձեր քաղաքական ազատութիւնը, եթէ դեռ ուղղակի և արմատապէս ձեռք չտան ձեր անձնական բարեկեցութեանը, անձին և սեպհականութեանը: Դուք հեշտու-

Թեամբ թոյլ տւեցիք խել ձեզանից ձեր ընտրողական իրաւունքը և մինչև այժմ այդ իրաւունքը վերադարձնելու առթիւ կատարելիք ազիտացիայի համար և ոչ մի խօսք չի լսուում:

Բացի դրանից, եթէ ուզում են սահմանադրութեան մէջ հաստատել, որ ազնւական հողատէրերի մի աննշան թիւը այնքան իշխանութեան աէր լինի, որ քան բոլոր երեք դասակարգերի ընտրողները միասին՝ այսինքն որքան ունի ամբողջ ազգը, այդ էլ չեն արտայայտի ուղղակի կոպիտ ձեռով: Սահմանադրութեան մէջ այսպէս կը գրեն, հին և հողատիրութեան ներկայացուցիչներից մի քանի ոչ էական յաւելումներով հիմնուած է ազնւականների պալատը: Նրա համաձայնութիւնը անհրաժեշտ է ներկայացուցիչների պալատի բոլոր վճիռների իրականացման համար, այն պալատի, որը ներկայացնում է ամբողջ ազգը, այդպիսով մի խումբ հին հողատէրերին քաղաքական այնպիսի իշխանութիւն է տրւում, որ գե՛տայն կամքը:

Իսկ երբ ցանկանում են, որ թագաւորը մենակ այնքան նոյնիսկ աւելի շատ քաղաքական իշխանութիւն ունենայ, քան ընտրողների բոլոր երեք դասակարգերը կամ քան ամբողջ ազգը, նոյնիսկ ազնւական հողատէրերի հետ միասին, այդ ժամանակ այսպէս են անում:

Սահմանադրութեան 47-րդ յօդւածում գրում են. «Թագաւորը նշանակում է զօրքի բոլոր պաշտօնեաներին», իսկ 108-րդ յօդւածում ասում է. «զօրքը սահմանադրութեան երդում չի տալիս»: Այդ յօդւածով առաջ է գալիս մի տեսութիւն, որի համաձայն թագաւորը զօրքի վերաբերմամբ մի բոլորովին ուրիշ

գիրք է բռնում, քան պետական միւս բոլոր հիմնարկութիւնների վերաբերմամբ. դուրս է գալիս, որ նա զօրքի վերաբերմամբ ոչ միայն թագաւոր է, այլ մի բոլորովին առանձին, խորհրդաւոր, անմատչելի տէր, որին ընտրողները համար հնարել են պատերազմական առաջնորդ (Kriegsherr) խօսքը: Այսպիսով դուրս է գալիս, որ ներկայացուցիչների պալատը կամ ազգը զօրքի հետ և ոչ մի դործ չունի, որ նա չպէտք է խառնուի նրա ներքին կարգերի և կազմակերպութեան մէջ, այլ զօրքի պահպանութեան համար պէտք է միայն փող տայ: Եւ պէտք է խոստովանել, հշմարտութիւնը ամեն բանից բարձր է, որ այդ տեսութիւնը որոշ չափով հիմնաւորւած է սահմանադրութեան 108-րդ յօդւածով: Երբ հիմնական օրէնքներով հաստատւած է, որ զօրքը չպէտք է երդւի սահմանադրութեանը, ինչպէս որ այդ պարտաւոր են անել պետական ծառայութեան մէջ գտնւող բոլոր պաշտօնեաները և մինչև անգամ թագաւորը, սահմանադրութիւնը դրանով ընդունում է սկզբունքով, որ զօրքը նրանից դուրս է գտնւում և ոչ մի ընդհանուր բան չունի նրա հետ, որ զօրքը բացառապէս յարաբերութիւն ունի միմիայն թագաւորի անձնաւորութեան հետ և ոչ թէ երկրի հետ:

Երբ արդէն ընդունւում է, որ թագաւորն է նշանակում զօրքի բոլոր պաշտօնեաներին, և որ զօրքը նրա վերաբերմամբ մի առանձին անսակի յարաբերութիւն ունի, դրանով արդէն մենակ թագաւորին ոչ թէ նոյնքան այլ նոյն իսկ տասն անգամ աւելի շատ քաղաքական իշխանութիւն է տրւած, քան որքան ունի ամբողջ երկիրը միասին վերցրած, նոյնիսկ այն դէպքում, եթէ իրականապէս երկրի իսկական ոյժը տառը, քսան և յիսուն անգամ գերակշռէր զօրքի ոյժից: Այդ, ըստ երևոյթին հակասութեան պատճառը շատ պարզ է:

Թագաւորի իշխանութեան քաղաքական գործօնը
 զօրքը կազմակերպւած է. զօրքը ամեն բոլոր կարող է
 ժողովել. նա հիւանալի կերպով կարգաւորւած է և
 ամեն մի բոլոր է գործել, ընդհակառակը, ազ-
 գի մէջ ամփոփւող ոյժը թէև իրականութեան մէջ ան-
 համեմատ աւելի մեծ է, բայց կազմակերպւած չէ.
 պարոններ, ազգի կամքը և մանաւանդ վճռողականու-
 թեան այն աստիճանը, որին հասել է այդ կամքը, ոչ
 միշտ կարող է հեշտութեամբ ճանաչել նրա անդամ-
 ների կողմից. դրա համար էլ ոչ ոք ճիշտ չէ կարող
 իմանալ, թէ որքան ժողովուրդ կը գնայ նրա յետեւից.
 Բացի դրանից ազգը չունի կազմակերպւած ոյժի այն
 գործօնները, որոնք կազմում են սահմանադրութեան
 կարևոր հիմքերը և որոնց մասին ևս յիշատակեցի
 վերևում, այն է Թնդանութները: Ճիշտ է, այդ Թնդա-
 նութները քաղաքացիների փողով են ձեռք բերւում.
 ճիշտ է, նրանք պատրաստուում և կատարելագործւում
 են գիտութիւնների շնորհիւ, որ ծաղկեցնում է քաղա-
 քացիական հասարակութիւնը, ֆիզիկայով, տեխնիկա-
 յով և այլն: Հետեալէս հէնց միայն նրանց գոյութիւ-
 նը ցոյց է տալիս, թէ որքան մեծ է քաղաքացիական
 հասարակութեան ոյժը, որքան մեծ են գիտութիւնների,
 տեխնիքական արւեստների, գործարանական կեանքի և
 աշխատանքի ճիւղերի զանազան տեսակները: Բայց հէնց
 այսպէս մարդ յիշում է Վիրգիլիոսի խօսքերը. Sie vos
 non vobis. Դու այդ քեզ համար չես անում: Թնդանութ-
 ները պատրաստում են միայն կազմակերպւած ոյժի
 համար. դրա համար էլ երկիրը իմանում է, որ քնդ-
 հարման ղէպըում իր այդ սեպհական «մանուկնե-
 րին», իր ոյժի այդ վկաներին նա կը դանի թշնամա-
 կան բանակում: Ահա թէ ինչու փոքր, բայց աւելի
 կազմակերպւած ոյժը յաճախ երկար ժամանակ տի-

րում է ազգի աւելի մեծ, բայց ոչ կազմակերպւած
 ոյժին, մինչև որ վերջապէս վերջինս վճռում է դիմադ-
 րել կազմակերպւած ոյժին իր ոչ կազմակերպւած
 զերազանցութեամբ, եթէ չափազանց երկար է շարու-
 նակւում տէրութեան ղեկավարութիւնը և կառավա-
 րութիւնը՝ հակառակ ազգայնական շահերին և ազգի
 կամքին:

Այդպիսով, պարոններ, մենք այժմ գիտենք
 երկրի երկու սահմանադրութիւնների էութիւնը, նրա
 իսկական սահմանադրութիւնը, ոյժերի բէալ փոխա-
 դարձ յարաբերութիւնը և նրա գրաւոր սահմանադրու-
 թիւնը, որը առաջինից տարբերելու համար, կարող
 ենք անւանել, թէկուզ թղթի մի կտոր:

Իսկական խարտիա, իսկական սահմանադրութիւն
 ունի ամեն մի երկիր, ինչպէս այդ ձեզ համար շու-
 տով կը պարզւի. չկայ մի աւելի սխալ ու աւելի ան-
 միտ եղբակացութիւնների տանող կանխակալ համոզ-
 մունք, քան այդ տարածւած և տիրող կարծիքը, իբր
 թէ խարտիաները կամ սահմանադրութիւնները կազ-
 մում են միայն նորագոյն ժամանակի բացառիկ ա-
 ռանձնայատկութիւնները: Ընդհակառակը իւրաքանչիւր
 երկիր անհրաժեշտօրէն ունի իսկական խարտիա՝ կամ
 սահմանադրութիւն, այնպէս անհրաժեշտօրէն, ինչպէս
 իւրաքանչիւր մարմին, իւրաքանչիւր օրգանիզմ, որ
 անպատճառ կազմւած է այսպէս կամ այնպէս, ունի
 որեւէ լաւ կամ վատ սահմանադրութիւն: Չէ որ իւրա-
 քանչիւր երկրում անպատճառ գոյութիւն ունեն ոյ-
 ժերի որեւէ բէալ փոխադարձ յարաբերութիւններ:

Երբ Փրանսիայում 18-րդ դարում յիդափոխու-
 թիւնից շատ առաջ, բացարձակ միապետութեան օրով
 Լուդովիկոս XVI-րդ Թագաւորը 1775 թ. փետրւարի
 4-ի յայտարարութեամբ վերացրեց ճանապարհային

տուրքը, որով գիւղացիները պարտաւոր էին առանց վարձատրութեան աշխատելու ճանապարհների վրայ, նրանց շինելու և նորոգելու և զրա փոխարէն ճանապարհների ծախքերը ծածկելու համար տուրքեր նշանակեց, որը վերաբերում էր նաև ուղնականների հոգեւորին, Ֆրանսիական պարլամենտը հակառակեց դրան և առարկեց. Le peuple de France est taillable et corvéable à volonté, c'est une partie de la constitution que le roi ne peut pas changer (Ֆրանսիական ժողովրդին կարելի է կամայականօրէն տուրքերի և հարկերի ենթարկել. այդ բանը սահմանադրութեան մի մասն է, որը թագաւորը իրաւունք չունի փոխելու):

Ուրեմն դուք տեսնում էք, պարոններ, որ այն ժամանակն էլ, ինչպէս և այժմ, խօսում էին սահմանադրութեան մասին, այն էլ մի այնպիսի սահմանադրութեան, որը թագաւորը չէր կարող փոփոխութեան ենթարկել:

Ճիշտ է, այն բանը, որին այստեղ սահմանադրութեան նշանակութիւն է տրւում, այսինքն հասարակ ժողովուրդը կամայականօրէն հարկեր և տուրքեր ենթարկելու հնարաւորութիւնը, այն ժամանակ չէր գրւած մի առանձին թղթի վրայ, որտեղ գրւած էին երկրի բոլոր օրէնքները և բոլոր կարևոր կառավարչական սկզբունքները: Դա միայն միջնադարեան Ֆրանսիայում ոյժերի բէալ փոխադարձ յարաբերութեան արտայայտութիւնն էր: Իսկապէս միջին դարերում ժողովուրդը այնքան անզօր էր, որ նրան կամայականօրէն կարելի էր հարկերի և տուրքերի ենթարկել. ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւններն ի նկատի էին ունենում և զրա համեմատ էլ ժողովրդի վրայ միշտ բարդում էին ծանրութիւններ: Իրեւրի այդ իրական ընթացքը ստեղծում էր այսպէս կոչ-

ւած պրեյեդիկտներ, որոնք այնքան կարևոր գեր են խաղում միջին դարերի սահմանադրական հարցերում, իսկ Անգլիայում նոյնիսկ այսօր էլ: Ժողովրդի իրական ճնշման շնորհիւ յաճախ արտայայտւում էր այն կարծիքը, որ կարելի է ժողովրդին ճնշել. ասեմք ուրիշ տեսակ էլ լինել չէր կարող: Այդ ձևով արտայայտւած կարծիքը դառնում էր պետական-իրաւական սկզբունք, որի վրայ յետոյ նոյնանման ղեպքերում էլ մասնացոյց էին անում: Շատ անգամ որևէ առանձին հանգամանք, որ արմատացել էր իրական փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ, առանձնապէս արտայայտւում և պերզամենտի թերթի վրայ արձանագրւում էր: Այդպիսով ռուալ էին գալիս զանազան franchise-ներ, ազատութիւններ, իրաւունքներ, արտօնութիւններ, դասակարգերի, արհեստների, քաղաքների կանոնադրութիւններ և այլն:

Այդ բոլոր փաստերը, պրեյեդիկտները, պետական-իրաւական սկզբունքները, պերզամենտները, ազատութիւնները, կանոնադրութիւնները և արտօնութիւնները միասին կազմում էին երկրի սահմանադրութիւնը, և այդ բոլորը իր էութեամբ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ երկրի ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութեան պարզ արտայայտութիւնը:

Հետևապէս իրական սահմանադրութիւն ունեցել են բոլոր երկիրները ամեն ժամանակ:

Բայց այն, ինչ որ կազմում է նորագոյն ժամանակի բնորոշ առանձնայատկութիւնը, դրանք ոչ թէ իրական, այլ գրաւոր սահմանադրութիւններն են կամ թղթի կտորները: Չափազանց կարևոր է այդ բանը, պարոններ, աչքից չթողնել:

Եւ յիշաւի, նորագոյն ժամանակներում մենք գրեթէ բոլոր տէրութիւնների մէջ նկատում ենք

ձգտում դրաւոր սահմանադրութիւն ձեռք բերելու, որք
պէտք է մի գրութեամբ՝ մի կտոր թղթի վրայ ամբաց-
նի և հաստատի երկրի բոլոր հաստատութիւնները և
կառավարչական սկզբունքները:

Որտեղից է ծագում նորագոյն ժամանակի այդ
բնորոշ ձգտումը:

Դա էլ մի շատ կարեւոր հարց է, և այդ հարցին
պատասխանելով միայն կարելի է իմանալ, թէ
ինչպէս պէտք է ձեռնարկել սահմանադրութիւն կաղ-
մելու, ինչպէս պէտք է նայել արդէն գոյութիւն ունե-
ցող սահմանադրութիւնների վրայ և ինչպէս վերաբեր-
ւել նրանց նկատմամբ, մի խօսքով միայն այդ պա-
տասխանը կարող է սովորեցնել սահմանադրական ամ-
բողջ արուեստը, սահմանադրական ամբողջ իմաստու-
թիւնը:

Այդպիսով ես հարցնում եմ. որտեղից է ծագում
նորագոյն ժամանակի գրաւոր սահմանադրութիւն կաղ-
մելու բնորոշ ձգտումը:

Հիմ, պարոններ, որտեղից կարող է ծագել այդ:
Անշուշտ է, որ հանելուկ կայանում է նրա-
նում, որ այդպիսի ձգտումով սողորւած երկիրների ոյ-
ժերի իսկական փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ
փոփոխութիւն է առաջացել: Եթէ որ և է հասարակու-
թեան ոյժերի իսկական փոխադարձ յարաբերութիւն-
ների մէջ փոփոխութիւններ եղած չլինէին, եթէ այդ
յարաբերութիւնները առաջւանդ լինէին, պարզ է, որ
անհնարին և անմիտ կլինէր, եթէ այդ միեւնոյն հառա-
րակութիւնը նոր սահմանադրութեան ձգտման կարիք
ունենար: Այդ հասարակութիւնը նախկին սահմանա-
դրութեանը կողմնակից կլինէր. շատ շատ մի նոր բան
նա կարող էր անել, այն է նա մի թղթի վրայ կհա-
ւաքէր իր սահմանադրութեան ցրւած մասերը:

Ինչպէս են ծագում փոփոխութիւններ հասարա-
կութեան ոյժերի իսկական փոխադարձ յարաբերու-
թիւնների մէջ:

Երեւակայեցէք, օրինակի համար, նոսր ազգա-
բնակութեամբ միջնադարեան մի տէրութիւն, ինչպէս որ
էր այն բոլոր ժամանակայ տէրութիւններում, իր
թագաւորով և ազնւականութեամբ, որին պատկանում
է հողի մեծ մասը: Ազգաբնակութեան սակաւութեան
շնորհիւ նրա միայն մի չնչին մասը կարող է արդիւ-
նաբերութեամբ և առևտրով զբաղւել, այն ինչ ազգա-
բնակութեան մեծ մասը դեռ պէտք է մշակի հողը և
արդիւնաբերի հողագործական անհրաժեշտ արտադրու-
թիւններ: Որովհետեւ հողի մեծ մասը գտնւում է ազ-
նւականութեան ձեռքում, դրա համար էլ այդ ազգա-
բնակութիւնը զբաղմունք և աշխատանք է գտնում
ազնւականութեան մօտ, որի վերաբերմամբ նա զա-
նազան յարաբերութիւնների մէջ է գտնւում՝ իբրև
վասալներ, ձորտեր, ժառանգական ֆերմէրներ և այլն:
Բայց այդ բոլոր բազմազան յարաբերութիւնները
կազմում են միեւնոյն սկզբունքի զանազան ձևերը,
այն է ազգաբնակութեան ազնւականութիւնից կոխած
լինելը, որը կարող է նրան ստիպել իրեն ծառայելու
իրև հպատակներ կամ վասալներ և մասնակցել նրա
պատերազմներում: Երկրագործական արդիւնքների այն
աւելորդ մասով, որ ազնւականութիւնը ստանում է իր
կալւածներից, նա իր ամբողջներում պահպանում է
ձիւղորներ, թիկնապահներ և ընդհանրապէս զանազան
տեսակի զինւորներ:

Ազնւականութեան այդ ոյժի դէմ թագաւորը ի-
րօք ոչ մի իսկական ոյժ չունի, բացի այն ազնւա-
կանների օգնութիւնից, որոնք կամաւոր կերպով ար-
ձագանք են տալիս նրա կոչին և յետոյ մի քանի՝ սա-

կաւարթիւ բնակիչներ ունեցող քաղաքների աննշան
օգնութիւնից:

Ինչպէս պէտք է լինի, պարոններ, մի այգայիսի
տէրութեան սահմանադրութիւն:
Ինտրկէ նա անպատճառ կը համապատասխանի
այն երկրի ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերու-
թիւններին, որը մի քիչ առաջ ի նկատի ունէինք:
Սահմանադրութիւնը կը լինի դասակարգային,
իսկ ազնւականութիւնը առաջին և տիրապետող դա-
սակարգը կը լինի: Առանց նրա համաձայնութեան
թագաւորը իրաւունք չի ունենալ ոչ մի գրօշի անգամ
հարկեր նշանակել. նա ազնւականութեան նկատմամբ
կը լինի միայն primus inter pares—առաջինը հաւասար-
ների մէջ:

Եւ յիշաւի, պարոններ, այգպէս էր միջին դա-
րերում սահմանադրութիւնը Պրուսիայում և միւս տէ-
րութիւնների մեծ մասում:

Բայց այժմ ենթադրենք, որ ազգաբնակչութիւնը
հետզհետէ բաղձանում է, արդիւնաբերութիւնը և ար-
հեստները ծաղկում են, և այդ բանը հնարաւորութիւն
է տալիս ազգաբնակչութեան նոր աճման, որ սկսում է
լցւել քաղաքները: Կապիտալը և փողային հարստու-
թիւնը սկսում են զարգանալ բուրժուադիայի ձեռ-
քում և քաղաքային զելիւրների մէջ: Ի՞նչ է լինում

Քաղաքային ազգաբնակչութեան աճումը, որ կա-
խում չունի ազնւականութիւնից և որի շահերը նոյն
իսկ հակառակ են նրա շահերին, շատ օգտակար է թա-
գաւորի համար, ազգայնակութեան աճումով բաղձա-
նում է նաև զէնք կրելու ընդունակ մարդկանց թիւը,
որոնք պէտք է լինեն թագաւորի տրամադրութեան
ներքոյ. քաղաքային ազգաբնակչութիւնը և արհեստնե-

բով զրադւող բոլոր մարդիկ սաստիկ ֆեաւում են
ազնւականների միմեանց հետ ունեցած վէճերից և
կռիւններից. նրանք առետրի և արդիւնաբերութեան
շահերի տեսակէտից պէտք է ցանկանան հասարակա-
կան հանդստութիւն և ապահովութիւն և երկրի մէջ
կանոնաւոր արդարադատութեան գործադրութիւն.
զրա համար էլ նրանք սիրով պաշտպանում են թագա-
ւորին փողով և մարդկանցով. թագաւորը նրանց օգ-
նութեամբ կարող է հարկը պահանջած գէպըում զին-
ւորական այնպիսի ոյժ հաւաքել, որը գերազանցում է
ազնւականութեան ոյժից: Այն ժամանակ թագաւոր-
ները կսկսեն աւելի ևս սահմանափակել ազնւականու-
թեան իշխանութիւնը և խիւ նրա՝ պատերազմներ
մղելու իրաւունքը. նրանք կաւերեն նրանց ամբոցները,
եթէ ազնւականութիւնը կը խախտի երկրի օրէնքները.
վերջապէս ժամանակի ընթացքում արդիւնաբերութեան
զարգացման շնորհիւ երկրի ազգաբնակչութիւնը և փո-
ղային կապիտալները այնքան կը մեծանան, որ թա-
գաւորը հնարաւորութիւն կունենայ մշտական զօրք
պահել և իր զօրքի զնդերը առաջ մղել ազնւականների
ժողովի դէմ, ինչպէս որ վարւեց մեծ կորֆուրստը կամ
Ֆրիդրիխ Վիլհելմ Ա-ը, որ ասել. je stabilirai die Sou-
veränität, wie einen rocher de bronze*) (ես կամրացնեմ
ինքնակալութիւնը բրոնզէ ժայռի պէս), նա կը ոչըն-
չացնի ազնւականութեան հարկային արտօնութիւնը և
վերջ կը դնի հարկեր հաստատելու նրա իրաւունքին:

Դուք տեսնում էք, որ այստեղ ոյժերի իրական
փոխադարձ յարաբերութիւնների փոփոխութեամբ
փոխւում է նաև սահմանադրութիւնը. առաջ է գալիս
քաղաքական միապետութիւն:

*) Կէս գերմաներէն, կէս ֆրանսերէն նախադասութիւն:
Մ. Թ.

Ազնւականութիւնը այլևս հնարաւորութիւն չունի թագաւորին հակառակելու և վաղուց պէտք է հրաժար-
ւէր իր անկախ գինւորական ոյժից: Նա արդէն մոռա-
ցել է թագաւորի դէմ ուղղած իր նախկին դիմադրու-
թիւնը և այն, որ երբեմն նրա հաւասարն էր. ազնւա-
կանների մեծ մասը իրենց ամբողջութեամբ գաղթել են
թագաւորի աթոռանիստ քաղաքը. այնտեղ նրանք
ստանում են կենսաթոշակներ և նպաստում են միա-
պետի զօրութեան և փառքի բարձրանալուն:

Չնայելով դրան արդիւնաբերութիւնը և արհեստ-
ները աւելի և աւելի են զարգանում. նրանց ծաղկելով
ազգաբնակչութիւնն էլ աւելի և աւելի աճում է:

Ըստ երևոյթին այդ պրօցեսն էլ առաջւայ նման
պէտք է ծառայի յօգուտ թագաւորի, որ կարող է դրա
շնորհիւ մշտապէս մեծացնել իր զօրքը, և որը այդպի-
սով համաշխարհային նշանակութիւն է ստանում:

Սակայն քաղաքացիական հասարակութեան զար-
գացումը վերջապէս համնում է այնպիսի հպկայական,
այնպիսի վիթխարի չափերի, որ թագաւորը մինչև
անգամ մշտական զօրքի ոյժին յենւելով, անկարող է
քաղաքացիների ոյժի աճման հետ միասին մնալ միե-
նոյն մակերևոյթի վրայ:

Մի քանի թւեր, պարոններ, ձեզ այդ բանը կը
պարզեն կատարեալ որոշութեամբ:

1657 թւին Բերլինը ունէր 20,000 բնակիչ: Գրե-
թէ միւլենոյն ժամանակը, մեծ կուրֆիւրստի մահւան
օրով զօրքը բաղկացած էր 24—30,000 հոգուց:

1803 թւին Բերլինում արդէն կային 153,070
բնակիչ:

1819 թւին, 16 տարի անցնելուց յետոյ, Բերլի-
նը արդէն ունէր 192,646 բնակիչ:

Այդ տարին զօրքը բաղկացած էր 137,636 հո-

գուց: Այդ ժամանակ, ինչպէս ձեզ յայտնի է, 1814
թւի սեպտեմբերի օրէնքի հիման վրայ, որ այժմ ու-
ղում են մեղանից խլել, ժողովրդական զօրքը (Land-
wehr) մշտական զօրքի հետ չէին հաշւում:

Դուք տեսնում էք, որ զօրքը այն ժամանակ չորս
անգամ աւելի մեծ էր, քան մեծ կուրֆիւրստի օրով,
իսկ Բերլինի բնակիչների թիւը 2 անգամ աճել էր:

Բայց հէնց այդտեղից էլ սկսւում է դեռ աւելի
ևս ստատիկ զարգացումը:

1846 թւին Բերլինի ազգաբնակչութիւնը (բոլոր
թւերը ևս վերցրել եմ պաշտօնական աղբիւրներից)
հասաւ 386,308 հոգու, հետևապէս 1819 թւից ի վեր
ազգաբնակչութիւնը երկու անգամ մեծացել էր: 26
տարւայ ընթացքում նա աւելի քան կրկնապատկւել
էր, իսկ այժմ, ինչպէս ձեզ յայտնի է, միլիոնից ան-
ցել է:

1846 թւին զօրքի թիւը բաղկացած էր 138,810
հոգուց: Հետևապէս այդ զօրքը 1819-ից սկսած չէ մե-
ծացել, բոլորովին չմասնակցելով քաղաքացիութեան
հսկայական զարգացմանը:

Այդ հսկայական զարգացման շնորհիւ քաղաքա-
ցիական հասարակութիւնը սկսում է իրեն համարել
իրբի քաղաքական մի անկախ ոյժ: Ազգաբնակչութեան
այդ զարգացման հետ ձեռք ձեռքի տաւ՝ աւելի ևս
զարգանում է հասարակական հարստութիւնը. փառա-
հեղ զոյնով ծաղկում են գիտութիւնները. աւելի է
բարձրանում հասարակական խղճի մակերևոյթը, որը,
ինչպէս մենք արդէն ասել ենք, նոյնպէս կազմում է
ոսմանադրութեան մի մասը: Քաղաքացիները սկսում
են դատել այսպէս. մենք այլևս չենք ցանկանում կա-
ռուվարւող մի կամազուրկ մասսա լինել, որը չունի
սեպհական կամք. մենք ինքներս ենք ցանկանում կա-

առվարել, թող թաղաւորը կառավարի մեզ և զեկա-
վարի մեր գործերը այնպէս, ինչպէս որ մենք ենք
ցանկանում:

Կարճն ասած, պարոններ, երկրում իրական,
փաստական փոխադարձ յարաբերութիւնները փոփոխ-
ւել են: Ուրիշ խօսքերով, հասարակութեան մէջ հասել
է 1848 թւականի մարտի 18-ը:

Այդպիսով այստեղ պատահեց այն, ինչ որ մեր
ուսումնասիրութեան համար մենք կատարելապէս ան-
հարկն օրինակ էինք ենթադրում: Մենք ենթադրել
էինք, որ հասարակութիւնը հրդեհի շնորհիւ է զրկւել
էր բոլոր օրէնքներից: Եւ իսկապէս այդ օրէնքները
ոչնչացել են ոչ թէ հրդեհից, այլ փոթորից:

«... Das Volk stand auf,
Des Sturm brach los»

«Փողովուրդը ապստամբեց, փոթորիկը պայթեց»:
Յաղթական յեղափոխութիւնից յետոյ հասարա-
կութեան մէջ մասնաւոր իրաւունքը անձեռնմխելի է
մնում, իսկ հրապարակական իրաւունքի բոլոր օրէնք-
ները վերացւել են կամ պահպանւում են միայն ժա-
մանակաւոր նշանակութիւն և հարկաւոր է նոր օրէնք-
ներ ստեղծել:

Այդպիսով անհրաժեշտ է համարւում կաղմել
նոր, գրաւոր սահմանադրութիւն, և ահա թաղաւորը
ինքը բերլինում ազգային ժողով է դաժարում, որպէս
զի հաստատուի, ինչպէս առաջ ասում էին, նոր գրաւոր
օրէնսդրութիւն, կամ ինչպէս յետոյ էին ասում, որ-
պէս զի համաձայնութիւն լինի նրա հետ զբա վերա-
բերմամբ:

Այժմ հարց է ծագում, ինչպիսի՞ պայմաններ են
հարկաւոր, որպէսզի գրաւոր սահմանադրութիւնը լաւ
և հաստատուն լինի:

Շատ պարզ է միայն մի պայման, և դա, պարոն-
ներ, ինքն ըստ ինքեան բղխում է մեր ամբողջ հե-
տազատութիւնից—գրաւոր օրէնսդրութիւնը պէտք է
համապատասխանի իսկական սահմանադրութեան՝ այ-
սինքն երկրի ոյժերի բնալ փոխադարձ յարաբերութիւն-
ներին: Եւ եթէ գրաւոր օրէնսդրութիւնը չէ համապա-
տասխանում իսկականին, այն ժամանակ նրանց մէջ
ծագում է ընդհարում, որի առաջը ոչնչով չէ կարելի
առնել և որի ընթացքում գրաւոր սահմանադրութիւնը,
—մի հասարակ թղթի կտորը անխուսափելի կերպով
յաղթւում է իսկական սահմանադրութիւնից՝ երկրի
ոյժերի իսկական փոխադարձ յարաբերութիւններից:

Ուրեմն, ինչպէս պէտք է վարւել այդպիսի
դէպքում:

Պէտք է ամենից առաջ հոգալ ոչ թէ գրաւոր,
այլ իսկական սահմանադրութեան մասին, այսինքն
երկրում գոյութիւն ունեցող ոյժերի իրական փոխա-
դարձ յարաբերութիւնների փոփոխութեան մասին այն
հոգով ինչ հոգով այդ նպաստաւոր է քաղաքացիների
համար:

Ճշմարիտ է, որ մարտի 18-ը ցոյց տւեց, որ
ազգի ոյժը այժմ արդէն աւելի մեծ է զօրքի ոյժից:
Երկար և արիւնահեղ կռիւից յետոյ զօրքերը ստիպւած
էին յետ նահանջել:

Բայց ես արդէն ձեր ուշադրութիւնը դարձրել
եմ այն բանի վրայ, թէ ինչպիսի՞ տարբերութիւն
գոյութիւն ունի ազգի և զօրքի ոյժերի մէջ. զօրքի
ոյժը, չնայելով որ իսկապէս փոքր է, սակայն եր-
կար դարձնւելութեան ընթացքում աւելի իրական է
հանգիստնում, քան ազգի՝ նրանից աւելի զերազան-
ցող ոյժը:

Այդ տարբերութիւնը, ինչպէս դուք յիշում էք,

կայանում է նրանում, որ ազգի ոյժը կազմակերպւած չէ, իսկ զօրքի ոյժը կազմակերպւած է, ամեն օր պատրաստ է վերանորոգել կռիւը և դրա համար էլ ժամանակի ընթացքում նա պէտք է ընդունակ հանդիսանայ այն կռիւի յաղթանակը տանելու, որ նա մղում է ազգի թէն չափազանց մեծ, բայց չկազմակերպւած ոյժի դէմ, որը սաստիկ գրգռւած բողոքներն միայն համերաշխ կերպով ի մի է խմբում: Ահա թէ ինչու համար մարտի 18-ը ժողովրդի համար անխուսափելիօրէն առանց հետեանքի մնաց, երբ յաղթութեան այդ երջանիկ բողոքներից չօգուեցին զօրքի կազմակերպւած ոյժը այնպէս վերակազմելու, որպէս զի նա թագաւորի ձեռքում այլևս միջոց չլինէր ժողովրդի դէմ:

Հարկաւոր էր, օրինակ զինւորի ծառայութեան ժամանակամիջոցը 6 ամսով սահմանափակել: Այդքան ժամանակամիջոցը զինւորական առաջնակարգ հեղինակութիւնների կարծիքով կատարելապէս բաւական է, որ զինւորն ստանայ զինւորական լիակատար ուսում, իսկ միւս կողմից այդքան ժամանակը չափազանց կարճ է, որպէս զի զինւորին ներշնչեն իր կատարելի առանձնայատուկ ոգի. վեցամսեայ ժամանակամիջոցը այնքան կարճ է, որ զօրքը միշտ պէտք է վերանորոգել ժողովրդի միջից ընտրւած նոր մարդկանցով և դրանով նրան դարձնել տէրութեան զօրքից ժողովրդական զօրք:

Բացի դրանից, հարկաւոր էր տնօրինել, որ ստորին կարգի բոլոր սպայ-աստիճանաւորները, գոնէ մինչև մայօրները, ոչ թէ վերից նշանակէին, այլ ընտրւէին հէնց իրանց՝ զինւորների կողմից: միայն այն ժամանակ սպաների պաշտօնները չէին բռնիլ ժողովրդի թշնամիները, որոնք աշխատում են զօրքը թագաւորական իշխանութեան կոյր գործիքը դարձնել:

Յետոյ հարկաւոր էր նաև տնօրինել, որ զօրքի մէջ պատահող բոլոր յանցանքները, բացի զուտ զինւորական յանցանքներից, յանձնէին սովորական քաղաքացիական դատարանին այդ բանը զօրքին կրօնփորեցնէր իրեն համարելու ժողովրդի մի մասը և ոչ թէ մի առանձին ու ինքնուրոյն կաստա:

Բոլոր թնդանօթները, որոնք իսկապէս պէտք է ծառայեն երկրի պաշտպանութեան համար, հարկաւոր էր յանձնել ժողովրդից ընտրւած քաղաքային իշխանութիւններին պահպանելու համար, բացառութեամբ մի փոքր քանակութեան, որ անհրաժեշտ է զինւորական վարժութիւնների համար: Այդ արտիւերիայի մի մասը հարկաւոր էր գործադրել արտիւերիական զնդերը, քաղաքացիական զօրքեր, ազգային գնդեր կազմելու համար, որպէս զի այդպիսով ժողովրդին տալ և թնդանօթներ, սահմանադրութեան այդ կարեւոր մասը: Այդ բանից ոչինչ չարեց 1848 թւի գարնանը և ամառը, և դրանից յետոյ, պարոններ, միթէ կարելի է զարմանալ այն բանի համար, որ նոյեմբերին մարտի յեղափոխութիւնը դէրօ դարձաւ և առանց հետեանքի մնաց: Ի հարկէ, ոչ և բէակցիան անհրաժեշտ հետեանք էր այն բանի, որ ոյժերի բէալ փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ չէր արւած և ոչ մի փոփոխութիւն:

Թագաւորների մօտ անհամեմատ աւելի լաւ ծառայողներ կան, քան մեզ մօտ, պարոններ: Թագաւորների ծառաները այնպիսի դատարկամիտներ չեն, ինչպէս սովորաբար լինում են ժողովրդի ծառաները: Նրանք գործնական մարդիկ են, որոնք բնազդով հասկանում են, թէ ինչու՞ն է գործի էութիւնը: Պարոն Ֆոն Մանտյֆէլը վատ հեռուոր էր: Բայց նա գործնական մարդ էր: 1848 թւի նոյեմբերին նա ցրելով

Ազգային ժողովը և թնդանօթները տեղաւորելով փողոցներում, ամենից առաջ խնչ արաւ նաւ: Չսկսեց կազմել մի յետադիմական սահմանադրութիւն:

Ինչպէս չէ: Նա գիտէր, որ այդ բանը ինքը միշտ կարող էր անել: 1848 թւի դեկտեմբերին նա հէնց ինքը ձեռք տուց մի բաւական ազատամիտ գրաւոր սահմանադրութիւն: Ի՞նչն էր նրա առաջին միջոցը: Մէ, դուք, ի հարկէ, յիշում էք. նա սկսեց քաղաքացիներին զինաթափ անելուց:

Մեր ուսումնասիրութեան սկզբում, պարոններ, մենք չափազանց դանդաղեցաւ էինք, երբ ամենից առաջ սկսեցինք սահմանադրութեան զաղափարի որոշումով: Կարելի է, որ ձեզանից մի քանիսին այդ բանը չափազանց դանդաղ թւաց: Բայց դրա փոխարէն դուք տեսնում էք, որ հէնց որ մենք գտանք այդ հասկացողութիւնը, այն ժամանակ մեր առաջ մէկը միւսի յետեւից երևան եկան աչքի ընկնող եղբայրացութիւններ և այժմ մենք գիտենք, թէ ինչու՞մն է կայանում գործի էութիւնը և այն էլ աւելի լաւ, աւելի պարզ և աւելի խոր, քան միւսները. բաւական չէ այդ, մենք եկանք այնպիսի եղբայրացութիւնների, որոնք մեծ մասամբ բոլորովին հակառակ են այդ առարկայի մասին ընդհանուրի կողմից ընդունւած այն հասկացողութիւններին, որոնք ուղիղ են ճանաչւած հասարակական կարծիքի կողմից: Համառօտ կերպով քննութեան առնենք մի քանի այդպիսի եղբայրացութիւններ:

Նա արդէն ցոյց տւի, որ 1848 թւին ոչ մի կարեւոր միջոց ձեռք չէին առել երկրում զոյուլթիւն ունեցող ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւնները փոփոխելու և թաղաւորի զօրքը ժողովրդական զօրք դարձնելու համար:

Ասենք մի առաջարկութիւն էր արել, որ տա-

նում էր դէպի այդ նպատակը և հանդիսանում էր իբրեւ առաջին քայլը այդ ճանապարհի վրայ: Դա Շտայնի առաջարկութիւնն էր, որով նա մինիստրութեան ստիպում էր զօրքի վերաբերմամբ հրատարակել մի հրաման, որը պէտք է նրա միջից հեռացնէր բոլոր յետադիմական սպաններին:

Բայց դուք յիշում էր, պարոններ, որ Բերլինի Ազգային ժողովը հաղիւ էր ընդունել այդ առաջարկութիւնը, երբ ամբողջ բուրժուազիան և երկրի կէսը ազդակեցին. Ազգային ժողովը պէտք է կազմի սահմանադրութիւնը և ոչ թէ մինիստրութեան կեղտոտ հաշիւների ետեւից ընկնի. նա չպէտք է ժամանակ կորցնի անհեթեթութիւնների համար և չպէտք է խառնուի գործադիր իշխանութեան գործերի մէջ. կազմեցէք սահմանադրութիւն, իմացէք, որ ձեր գործն է սահմանադրութիւն կազմելը, գոռում էին նրանք, կարծես թէ հրդեհի մէջ էին գտնւում:

Դուք տեսնում էք, պարոններ, որ բուրժուազիան, երկրի ամբողջ կէսը, որ ասում էր այդ բոլորը, սահմանադրութեան մասին չունէր ամենափոքր հասկացողութիւն անգամ:

Գրաւոր սահմանադրութեան շարադրութիւնը ամենակարևոր գործն էր:

Հարկը պահանջած դէպքում այդ բանը կարելի էր երեք օրւայ ընթացքում անել, դա վերջին բանն էր, որի մասին պէտք էր մտածել. վաղաժամ արածը կլինէր մի անօգուտ գործ. կազմակերպել երկրի ոյժերի իսկական և իրական փոխադարձ յարաբերութիւնները, խառնել գործադիր իշխանութեան մէջ, այնպէս խառնել, և իրականապէս նրան այնպէս կազմակերպել, որպէս զի այդ իշխանութիւնը երբեք չկարողանայ անկախ կերպով դիմադրել ազգի կամքին—

անա թէ ինչու մնէ կայանում հարցի ամբողջ էութիւնը, անա թէ ինչ է հարկաւոր անել զբաւոր սահմանադրութեան համար:

Եւ որովհետեւ Ազգային ժողովը չափազանց վաղ սկսեց զբաղել զբաւոր սահմանադրութեամբ, զրա համար էլ նրան ժամանակ չտուցին մինչեւ անգամ վերջացնել, սահմանադրութիւն կազմել, և գործադիր իշխանութիւնը ցրեց այդ ժողովը դեռ ևս իր տրամադրութեան տակ գտնուող գործիքները և ոյժի օգնութեամբ:

Երկրորդ եղբակացութիւն. ենթադրեցէք, որ չեն ցրել ազգային ժողովը և նրան իսկապէս յաջողել է մշակել և հաստատել սահմանադրութիւնը:

Կիւրիոսէր արդեօք այդ բանը որեւէ կերպ էականապէս իրերի ընթացքը:

Ոչ մի կերպ, պարոններ. զրան ապացոյց իրենք փաստերը: Չնայելով, որ Ազգային ժողովը ցրեց, բայց թագաւորը, ժողովի թողած թղթերի հիման վրայ ինքը շարադրեց և 1848 թւի դեկտեմբերի 5-ին հրատարակեց սահմանադրութիւն, որ իր գլխաւոր կետերով նման էր այն սահմանադրութեան, որ մենք Ազգային ժողովից կարող էինք սպասել:

Այդ սահմանադրութիւնը չփաթեցին թագաւորի վրին, այլ նա հէնց ինքը հրատարակեց և կամաւոր կերպով տուց հաշտութիւնից յետոյ: Ըստ երևոյթին աւելի ևս հաստատուն պէտք է համարել այդ:

Ո՛չ, պարոններ, չէր կարելի: Եթէ ձեր այդում բնում է մի խնձորենի և դուք նրա վրայ կախում էք, մի եարլիկ հետեւալ խօսքերով. «սա թուզ է». միթէ ձեր խնձորենին թուզ է դառնում: Ոչ, և եթէ նոյն իսկ ձեր բոլոր անակիցները և ամբողջ թաղի բոլոր բնակիչները հաւաքէին և բարձրաձայն ու հանդիսա-

ւոր կերպով երգէին և հաւատացնէին, որ դա թղենի է, այնուամենայնիւ ծառը միևնոյնը կը մնար և հետեւալ տարին ճշմարտութիւնը երևան կը գար, երբ այդ ծառի վրա կըսնէին խնձորներ և ոչ թէ թղեր:

Միևնոյնն էլ սահմանադրութեան վերաբերմամբ: Բոլորովին միևնոյն է, թէ թղթի վրայ ինչ է գրած, եթէ այդ գրածը հակասում է երկրի ըէալ դրութեանը, ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւններին: 1848 թւականի դեկտեմբերի 5-ին կամաւոր կերպով թղթի կտորի վրայ շատ դիջումներ արեց. այդ բոլորն էլ հակասում էին իսկական սահմանադրութեան, ոյժերի ըէալ և իրական փոխադարձ յարաբերութիւններին, որոնց դեռ չթուլացած ժամանակ թագաւորը պահել էր իր ձեռքում: Դրա համար էլ իսկական սահմանադրութիւնը պէտք է քայլ առ քայլ կամ հետզհետէ բղխէր զբաւոր օրէնադրութիւնից այնպիսի անհրաժեշտութեամբ, ինչպիսին պարունակում է ձգողականութեան օրէնքի մէջ:

Եւ այդպէս, չնայելով որ վերահսկիչ ժողովը ընդունել էր 1848 թւի դեկտեմբերի 5-ի սահմանադրութիւնը, այնուամենայնիւ թագաւորը ստիպւած եղաւ նրա մէջ մտցնել առաջին փոփոխութիւնը—1849 թւի շնորհած եռաստիճան ընտրողական օրէնքը: Ընտրողական օրէնքի շնորհիւ ծնւած պալատի օգնութեամբ սահմանադրութեան մէջ յետոյ մի քանի, չափազանց էական փոփոխութիւններ մտան, մինչև որ թագաւորը 1850 թւին երգեց հաւատարիմ մնալու նրան, և հէնց որ երգեց հաւատարիմ մնալու, այդ ժամանակն էլ սկսեց իսկական խաղը: 1850 թւից ի վեր սահմանադրութիւնը ամեն տարի փոփոխութիւնների է ենթարկւել: Որ և է դրօշակ, որ հարիւրաւոր ձակաւաւարտների ժամանակ պատերազմի դաշտն է դուրս

բերել, աւելի քիչ է պատառուել և ծակծկել, քան մեր սահմանադրութիւնը:

Երբորդ եղրակացութիւն. ձեզ յայտնի է, որ մեր քաղաքում կայ մի կուսակցութիւն, որի օրգանն է «Ժողովրդական լրագիր»¹⁾, մի կուսակցութիւն, որ տենդային դողով կալել է այդ պատառած գրօշակին, այդ այլանդակած սահմանադրութեանը, և դրա համար էլ ինքն իրան անւանում է «սահմանադրութեան հաւատարիմ կողմնակից» և իբրև նշանաբան իր համար ընտրել է հետևալ ճիշդ. «Թո՛ղ պահպանւի սահմանադրութիւնը, ի սէր Աստուծոյ. սահմանադրութիւն, կարա՛նէ, փրկեցէ՛ք, հրդեհ, այրւում է»:

Երբ դուք տեսնում էք մի կուսակցութիւն, նշանակութիւն չունի թէ երբ և որտեղ, որը պատերազմական ազդակի փոխարէն արձակում է տենդային ճիշդ՝ «պահէ՛ք սահմանադրութիւնը», ի՞նչպիսի եղբակացութեան էք գալիս դուք, պարոններ: Ես չեմ հարցնում ձեր դիտաւորութիւնների և ցանկութիւնների մասին, ես դիմում եմ բացառապէս ձեր դատողութեանը թէ՛ ի՞նչպիսի եղրակացութիւն էք հանում դուք դրանից:

Առանց մարդարէ լինելու, այդ տեսարանը տեսնելով՝ դուք կատարեալ համոզմունքով կասէք, որ այս սահմանադրութիւնը հասել է շնչասպառութեան. նա արդէն զրկւի գիակ է. թող մի քանի տարի էլ անցնի, և նրա մասին մենք միայն յիշողութիւն կունենանք:

Եղրակացութիւնը պարզ է: Երբ գրաւոր սահմանադրութիւնը համապատասխանում է երկրի ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւններին, այդպիսի ճիշդ երբէք չեն արձակում: Այդպիսի սահմանադ-

րութեան ոչ ոք չի համարձակւիլ մօտենալ և զիպչել: Ոչ ոքի մտքովն անգամ չի անցնիլ նրա հետ կուի բռնել, և եթէ որևէ մէկը վճռի այդպէս վարելու, այն ժամանակ նրա գործը վատ կլինի: Եթէ մի երկրի գրաւոր սահմանադրութիւնը համապատասխանում է ոյժերի ընդ-իրական փոխադարձ յարաբերութիւններին, այնտեղ անհնարին է այդօրինակ երևոյթը, այսինքն որ մի որ և է կուսակցութիւն իր համար իբրև պատերազմական լողունը ընտրի, «հաստատ պահեցէ՛ք սահմանադրութիւնը» խօսքերը: Երբ մի այդպիսի ճիշդ է արձակւում, այդ արդէն մի հաստատ և անկասկածելի նշան է, որ դա երկրի ճիշդ է, ուրիշ խօսքով դա ապացուցանում է, որ գրաւոր սահմանադրութեան մէջ մի բան կայ, որը հակասում է իմեական սահմանադրութեան՝ ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւններին: Իսկ որտեղ այդպիսի հակասութիւն գոյութիւն ունի, այնտեղ գրաւոր սահմանադրութիւնը անխուսափելի կերպով կորած է և ոչ մի Աստած, ոչ մի ազդակ չէ կարող նրան փրկել:

Սահմանադրութիւնը կարող է փոխել գէպի երկու միմեանց հակառակ կողմեր, այն է գէպի աջ կամ գէպի ձախ, յամենայն գէպս չէ կարող կայուն մնալ: Սահմանադրութիւնը կարող է փոխել գէպի աջ, երբ այդ փոփոխութիւնները ձեռնարկւում է կառավարութիւնը, որպէս զի գրաւոր սահմանադրութիւնը համաձայնեցնի հասարակութեան մէջ գոյութիւն ունեցող կազմակերպւած ոյժի իրական պայմանադրութեան հետ: Կամ առաջ կգայ հասարակութեան ոչ կազմակերպւած ոյժը և նորից կ'հաստատի իր գերակշռութիւնը կազմակերպւած ոյժի վերաբերմամբ: Այդպիսի գէպում սահմանադրութիւնը կփոփոխի և կծուի գէպի ձախ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ առաջին

1) «Volkszeitung»:

դէպքում փոփոխել և թեքել էր դէպի աջ: Յամենայն դէպս նա կորած է:

Պարոններ, եթէ դուք ոչ միայն յիշէք և լուրջ կերպով մտածէք այն ճառի մասին, որը պատիւ ունեցայ ձեր առաջ արտասանելու, այլ և դուրս բերէք նրանից հեանող բոլոր եզրակացութիւնները, այն ժամանակ դուք ձեռք կբերէք սահմանադրական ամբողջ արւեստը և իմաստութիւնը:

Սահմանադրական հարցերը ամենից առաջ ոյժի և ոչ թէ իրաւունքի հարցեր են. որեւէ երկրի իսկական սահմանադրութիւնը կայանում է այդ երկրում գոյութիւն ունեցող ոյժերի բնաւ-իրական փոխադարձ յարաբերութիւնների մեջ. գրաւոր սահմանադրութիւնը միայն այն ժամանակ ունի նշանակութիւն եւ հաստատուն է, երբ ներկայացնում է որեւէ հասարակութեան ոյժերի իսկական փոխադարձ յարաբերութիւնների նիւս աւստայտութիւնը, ահա այն սկզբունքները, որը դուք պէտք է պինդ պահէք: Այսօր ես ձեզ բացատրեցի այդ սկզբունքները, լուսաբանելով նրանց միայն զինուորական ոյժի տեսակէտից, որովհետեւ, նախ՝ ժամանակը թոյլ չէ տալիս այդ հարցը ուրիշ տեսակէտներով էլ պարզաւանելու, և երկրորդ, որովհետեւ զօրքը խաղում է ամենակարեւոր և վճռողական դերը, երբ խօսքը վերաբերում է կազմակերպւած ոյժին: Բայց դուք հասկանում էք, որ այդ միւլտիպլ զինուորական տեսակէտներով է նաեւ արդարադատութեան ծառայողների, աստիճանաւորների, վարչութեան և այլն կազմակերպութիւններին. այդ բոլորը նոյնպէս կազմում են հասարակութեան կազմակերպւած ոյժի միջոցները: Լաւ յիշեցէք այս ճառը եթէ երբ և իցէ ձեզ վիճակի կազմելու սահմանադրութիւն, այն ժամանակ, պարոններ, իմացէք, թէ ինչպէս պէտք է վարւել. իմացե՛ք, որ այդ գործը

բուրք գրելու մեջը չէ կայանում, այլ ոյժերի իրական փոխադարձ յարաբերութիւնները փոփոխելու մեջ:

Առ այժմ այս գասախօսութեան շնորհիւ, պարոններ, դուք ինքներդ կհասկանաք, առանց իմ կողմից ամենափոքր ցուցմունքի անգամ, թէ ինչ կարիքներից ստիպւած կառավարութիւնը առաջարկել է ներկայ զինուորական բէֆորմները և կըմբռնէք կառավարութեան՝ զօրքը մեծացնելու պահանջը:

Պարոններ, միապետութեան ծառայողները գործնական ժարդիկ են և ոչ թէ պոռոտախօսներ և թոյլ տէք ինձ այդպիսի գործնական մարդիկ ցանկանալու և ձեզ համար:

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

- № 62. Հ. Յ. Դաշնակցութեան հայերէն ծրագիր 20 կ.
 № 63. Նոյնը ուսուերէն 20 կ.
 № 64. Հ. Յ. Դ. նազազոյն ծրագիր հայերէն 10 կ.
 № 65. Նոյնը ուսուերէն 10 կ.
 № 66. Նոյնը վրացերէն.
 № 67. 1917 թ. ապրիլի 6—12 Հ. Յ. Դ. Ռայո-
 նական ժողովի որոշումները 15 կ.
 № 68 Նոյնը ուսուերէն 15 կ.
 № 69 Ա. Աբեղեան. Ի՞նչ է իրաւական պետու-
 թիւն (II հրատարակութիւն). 1 ո.
 № 70. Ա. Աբեղեան. Ժողովրդավար ընտրութիւն-
 ներ (II հրատարակութիւն) 70 կ.
 № 71. Գ. Խ. Ազգային հարց, Աւտոմոմիա և Ֆէ-
 դերացիա 25 կ.
 № 72 Ֆ. Լասսալ. Սահմանադրութեան էութեան
 մասին, թարգ. Լ. Բաբայեան (II հրատ.) 50 կ.

ԳԻՆՆ Է 50 ԿՈՊ.

Պահեսար գտնւում է Тифлисъ, Лермонтовская
 № 12 Библиотека «АРАЧЪ»: